

ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ МАЙБУТНІХ НАУКОВИХ ТА НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИХ КАДРІВ ВИЩОЇ КВАЛІФІКАЦІЇ У ПРОЦЕСІ ДЕОНТОЛОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ В АСПІРАНТУРІ

УДК 3-8.93-

Полякова Г. П.

У статті подано результати деонтологічної підготовки наукових кадрів через аспірантуру. Особливу увагу приділено висвітленню особливостей, що зумовлюють формування в аспірантів деонтологічної культури.

Ключові слова: аспіранти, деонтологічна підготовка аспірантів, деонтологічна культура.

Статья посвящена описанию особенностей и результатов деонтологической подготовки научных кадров через аспирантуру. Особое внимание уделено специфике процесса формирования у аспирантов деонтологической культуры.

Ключевые слова: аспиранты, деонтологическая подготовка аспирантов, деонтологическая культура.

The article is dedicated to the description of peculiarities and results of deontological training of scientific personnel through post graduate courses. Special attention is paid to the specifics of the process of formation of deontological culture of postgraduate students.

Key words: postgraduate students, deontological training of postgraduate students, deontological culture.

Постановка проблеми. Модернізація вітчизняної системи вищої і післядипломної освіти, як зазначено в державних документах (Конституції та Законах України „Про вищу освіту”, „Про інноваційну діяльність”, „Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні”, Постанови Верховної Ради України „Про Концепцію науково-технічного та інноваційного розвитку України”, Проекті положення „Про інноваційну діяльність в системі освіти”), покликана передусім сприяти підготовці наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації з потенціалом професіоналів деонтологічного типу. Це передбачає принципову перебудову традиційної концепції та технології організації науково-освітнього процесу аспірантури в напрямку набуття аспірантами ознак суб'єктів науково-дослідницької діяльності, яка відповідає професійному та морально-етичному кодексу науковця України.

Сучасний стан розбудови вищої та післядипломної освіти в Україні, зокрема на рівні функціонування аспірантури, ставить на порядок денний формування нового покоління наукових і науково-педагогічних кадрів, здатних до науково-дослідницької діяльності на засадах деонтологічних цінностей. Через це з усією очевидністю виявляється залежність ефективності деонтологічної підготовки аспірантів від змісту, форм і методів їхнього навчання та виховання в аспірантурі.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Останнім часом значно актуалізувалася проблема підготовки наукових та науково-педагогічних кадрів вищої

кваліфікації через аспірантуру (О. Бухнієва, О. Глузман, Л. Кондрашова, В. Курило, О. Мещанинов, В. Павлова, Н. Поживілова, С. Резніченко, І. Руснак, О. Цокур та ін.), професійна поведінка яких відповідає нормам, принципам, вимогам, які систематизує деонтологія як наука про належне. Необхідність впровадження та посилення деонтологічного аспекту їхньої професійної підготовки вже під час навчання в аспірантурі зумовлені високим соціальним статусом і роллю наукових та науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації у розвитку наукового та освітнього простору вищої школи, в якому дотримання професійного обов'язку стає особливо значущим, оскільки від цього залежить її майбутнє. Важливе значення для дослідження проблеми деонтологічної підготовки наукових та науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації має аналіз статусу медичної, юридичної та педагогічної деонтології у системі сучасної науки, характеристика стадій становлення теорії професійної моралі та етики, що подано в працях М. Васильєвої, А. Гусейнова, Е. Гришина, К. Левітана, Л. Переймибиди, В. Писаренко, І. Писаренко, В. Федоренко, В. Чернокозової, І. Чернокозова, С. Якобсона та інших.

Натомість, у педагогічній науці до сьогодні не розкрито сутність і механізм функціонування цілісного процесу деонтологічної підготовки кадрів вищої кваліфікації через аспірантуру, спрямованої на формування в них деонтологічної культури й компетентності, що забезпечує їхню готовність і спроможність здійснювати нормативну поведінку в сфері практичної поліфункціональної професійної діяльності. Виявлена проблема потребує вивчення особливостей організації деонтологічної підготовки майбутніх наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації під час їхнього навчання в аспірантурі.

З огляду на це, *метою* поданої статті є висвітлення особливостей та результатів деонтологічної підготовки майбутніх наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації під час їхнього навчання в аспірантурі.

Вклад основного матеріалу. Ознайомлення з результатами теоретичних напрацювань учених, практичним досвідом підготовки кадрів вищої кваліфікації в аспірантурі дало змогу виявити суперечність, яка об'єктивно має місце в їхній післядипломній освіті, зокрема:

- між складністю соціально-професійних функцій аспірантів як членів сучасного наукового та науково-педагогічного співтовариства, творчою природою їхньої науково-дослідницької та науково-педагогічної діяльності та необхідністю дотримання ними вже під час навчання в аспірантурі конкретних деонтологічних принципів, ціннісних орієнтацій, норм і правил при виконанні відповідних професійних дій;

- між потребою вияву відповідних морально-ділових якостей особистості науковця, що цілком усвідомлює міру своєї відповідальності та соціально-професійної ролі щодо відкриття нового наукового знання, і відсутністю знань щодо етики в науці, професійної деонтології та досвіду творчої співпраці у науковому співтоваристві;

- між потребою у вихованні аспірантів як майбутніх наукових та науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації, професійна поведінка яких відповідає встановленим етосам науки та педагогічною етикою стандартам, нормам, вимогам, і відсутністю цілеспрямованої організації їхньої деонтологічної підготовки в аспірантурі.

Враховуючи те, що морально-етична практика людей загалом висвітлюється в наступний час певною галуззю наукового знання — деонтологією, в процесі вирішення першого завдання запропонованого дослідження ми дотримувалися принципу сходження від загального до конкретного. Через це ми намагалися розв'язати логічний ланцюжок, уточнюючи поняття: деонтологія — професійна деонтологія — наукова деонтологія, тобто професійна деонтологія науковця. Уточнено, що деонтологія — це систематизована наукова концепція, що бере свій початок у першій третині XIX століття як вчення про обов'язок і належну поведінку. У наступний час це складова етичної теорії, що відбиває моральну практику і вивчає форми належної поведінки людини крізь призму категорій боргу, повинності та обов'язку, що виражають вимоги додержання принципів гуманізму як об'єктивних потреб прогресивного розвитку суспільства та збереження культурних надбань для індивіда.

Професійна деонтологія, накопичуючи відповідну систему наукових знань про особливості належної поведінки працівників певних професій, виявляє свою сутність у вузькому та широкому розумінні. У вузькому розумінні професійна деонтологія співпадає з кодексом професійної етики як системою моральних вимог і етичних норм виконання фахівцем своїх службових обов'язків. У широкому розумінні, професійна деонтологія — розділ науки етики, що представляє собою узагальнену систему гуманістичних принципів, моральних та етичних норм і вимог фахового та особистісного порядку, яким, з позицій морально-етичних цінностей та повинна відповідати поведінка будь-якого фахівця в умовах його професійної діяльності.

Оскільки кожна професія зумовлює відповідну морально-етичну практику фахівців, то через це правомірно поставити питання про існування певної системи знань про відповідну поведінку науковця в умовах здійснення ним науково-дослідницької діяльності та перебування у відповідному — науковому співтоваристві та науковому просторі. Тому професійну, тобто наукову деонтологію кадрів вищої кваліфікації, доцільно розглядати, з одного боку, як вид професійної деонтології поряд з іншими видами деонтології (медичною, психологічною, юридичною деонтологією), а з іншого - як нову та відносно самостійну галузь знань, яка інтегрує у собі актуальні питання наукознавства, філософії, психології і соціології, професійної моралі та етики вченого, авторського і цивільного права. Зміст професійної деонтології наукових кадрів вищої кваліфікації, визначаючи провідні принципи, які регламентують стратегії їхньої поведінки у сфері науково-дослідницької діяльності і наукового співтовариства, включає як норми (правові), які встановлюють юридичну та адміністративну відповідальність (в контексті дотримання норм авторського права та чинного законодавства у сфері науково-технічної творчості, інтелектуальної власності), так і норми, які не забезпечені юридичними санкціями (етичні, естетичні, моральні).

У процесі тривалої дослідно-експериментальної роботи на базі аспірантури ОНУ імені І. І. Мечникова встановлено, що деонтологічна підготовка наукових кадрів вищої кваліфікації в аспірантурі — це спеціальне організований освітньо-виховний процес, що супроводжує їхнє професійне становлення в якості етико поінформованих, морально зрілих, соціально відповідальних та гуманістичнодіючих фахівців на підставі усвідомлення вимог та опанування принципів і норм належної поведінки у сфері наукового виробництва та творчості. У структурі

деонтологічної підготовки аспірантів як майбутніх кадрів вищої кваліфікації виділено шість наступних компонентів, які знайшли свій відбиток в авторській моделі, а саме:

- цільовий компонент, що визначає провідною метою сумісної діяльності учасників освітньо-виховного процесу аспірантури формування в аспірантів деонтологічної культури;

- мотиваційний компонент, що спрямовує зусилля аспірантів на усвідомлення особистісної значущості набуття деонтологічної культури та забезпечення їхнього позитивного ставлення до цього напрямку самопідготовки;

- змістовий компонент, що визначає предметну спрямованість та обсяг необхідної для засвоєння аспірантами навчальної інформації, структурованої в елективний спецкурс «Основи професійної етики та деонтології науковця»;

- ресурсний компонент, що опікує матеріальне та технічне забезпечення освітньої діяльності аспірантів впродовж опанування наукових джерел різної спрямованості (соціологічної: розкриття особливості поведінки молодого науковця в різних ситуаціях, притаманних науковому співтовариству, — конфлікту, ризику, морального вибору, ділового спілкування й ін.; психологічної: міжособистісна взаємодія учасників процесу наукової творчості, самопізнання, самооцінка, самовдосконалення науковця й ін.; правової: права і обов'язки громадян України, закони, нормативно-правові акти в галузі науки та ін.; етичної: професійний Кодекс науковця, обов'язок та відповідальність вченого з позицій належного, деонтологічні принципи, норми, цінності, документи етичного змісту, що регламентують поведінку науковця, містять вимоги до його особистісних якостей й ін.);

- технологічний компонент, що характеризує форми, методи і прийоми організації пізнавальної та освітньо-професійної діяльності аспірантів впродовж набуття ознак деонтологічної культури;

- результативний компонент, що відображує критерії та показники виміру рівнів деонтологічної культури аспірантів.

Впродовж проведення дослідно-експериментальної роботи (2005-2011 рр.) встановлено, що найбільш вагомим соціально й особистісно значущим прикінцевим освітнім результатом деонтологічної підготовки кадрів вищої кваліфікації в аспірантурі виступає їхня деонтологічна культура. Під деонтологічною культурою розуміємо професійно важливе новоутворення особистості аспірантів в якості майбутніх наукових кадрів вищої кваліфікації, що відображує міру присвоєння ними певних деонтологічних цінностей, норм та ідеалів, об'єктивованих у духовному досвіді розвитку науки та наукового співтовариства, а також виявляється в потребі морально-етичного самовдосконалення і спроможності дотримуватися належної поведінки в складних умовах (конфлікту, ризику чи морального вибору) їхньої професійної діяльності.

Даними експерименту підтверджено, що деонтологічна культура аспірантів як майбутніх наукових кадрів вищої кваліфікації в своєму складі нараховує три провідні компоненти:

- когнітивний компонент деонтологічної культури, який виконує предметно-смыслову функцію, знаходить своє відображення у деонтологічній компетентності аспірантів, оскільки фіксує за гностичним критерієм особливості вияву відносин “аспірант — проблеми етики науки та наукової деонтології”. Через

це ознаками його вияву, на нашу думку, є поінформованість аспірантів щодо змісту і ролі деонтології у професійній діяльності науковця; їхня обізнаність щодо актуальних проблем філософії, соціології, психології та етосу науки; адекватність розуміння сутності провідних положень Кодексу науковця;

— технологічний компонент деонтологічної культури, який виконує процедурно-операційну функцію, знаходить своє відображення у деонтологічній грамотності аспірантів під час здійснення ними науково-дослідницької діяльності, оскільки фіксує за праксеологічним критерієм особливості вияву відносин «аспірант — морально-етичні/деонтологічні аспекти предмета науково-дослідницької діяльності». Через це ознаками його вияву кризь настанови праксеологічного критерію є дотримання деонтологічних принципів, нормативних правил і вимог щодо організації та проведення наукового (дисертаційного) дослідження;

дотримання етичних норм наукової комунікації і спілкування; нормативних вимог щодо способів одержання, оформлення та презентації результатів наукового дослідження;

— аксіологічний компонент деонтологічної культури, який виконує ціннісно-орієнтаційну функцію, знаходить своє відображення у деонтологічній усталеності аспірантів, оскільки фіксує за мотиваційним критерієм особливості вияву відносин “аспірант — морально-етичний клімат наукового співтовариства”. Через це ознаками його вияву є спрямованість особистості аспіранта на гуманістичні цінності науки; орієнтованість на деонтологічні принципи, норми та ідеали у сфері наукового співтовариства; повага та прийняття деонтологічних правил та етичних канонів поведінки у сфері наукової комунікації, співпраці і співтворчості як особистісно значущих. Крім того, означений компонент деонтологічної культури виконує також рефлексивно-творчу функцію, що знаходить своє відображення у персональній відповідальності аспірантів як суб’єктів науково-дослідницької діяльності, оскільки відбиває їхню потребу в культурній ідентифікації впродовж професійного становлення в якості майбутніх наукових кадрів вищої кваліфікації. Фіксуючи особливості вияву відносин “аспірант - професійний кодекс науковця України”, ознаками чого є ідентифікація аспірантом себе як особистості науковця деонтологічного типу; спрямованість на самопізнання якостей деонтологічної особистості в науці; орієнтованість на критичну рефлексію результатів самовиховання як високоморальної особистості в науці.

Під рівнем деонтологічної культури ми розуміємо якісну характеристику стану функціонування її когнітивного, поведінкового й мотиваційного компонентів на підставі реалізації індивідуальних можливостей аспірантів щодо набуття необхідної для здійснення сучасного наукового дослідження в умовах ринкової економіки, що передбачає конкуренцію та комерціалізацію сфери науки, системи деонтологічних знань, міри дотримання ними деонтологічних норм під час здійснення науково-дослідницької діяльності та вияву позитивного особистісного ставлення до нормативної морально-етичної поведінки у сфері наукового співтовариства.

Так, для аспірантів з високим рівнем деонтологічної культури характерними є: за змістовим критерієм, наявність логічно структурованої системи деонтологічних знань, що функціонують у вигляді креативних способів мислєдїяльності, необхідних для оптимального нормативного забезпечення їхньої науково-дослі-

дницької діяльності та належної морально-етичної поведінки як членів наукового співтовариства; за поведінковим критерієм, — правотворчість як найвища міра дотримання ними деонтологічних норм під час здійснення науково-дослідницької діяльності у вигляді системного бачення будь-якого акта морально-етичної взаємодії суб'єктів наукової комунікації як певної деонтологічної ситуації, творчого володіння способами деонтологічного врегулювання конфліктів між суб'єктами наукової спільноти, здійснення конструктивного аналізу наслідків вирішення морально-етичних проблем; за орієнтаційним критерієм, — позитивно-активне ставлення до нормативної поведінки у сфері наукового співтовариства за рахунок стійкої зацікавленості проблемною професійної деонтології у науці, яскраво вираженого прийняття нормативно-законодавчої бази науки як керівництва до дії, постійного прагнення до професійного й морально-етичного самовдосконалення у статусі суб'єкта наукового дослідження.

Для аспірантів з середнім рівнем деонтологічної культури характерними є: за змістовим критерієм, наявність не досить логічно структурованої сукупності деонтологічних знань, що забезпечують розуміння ними провідних принципів і правил, необхідних для належного нормативного забезпечення їхньої науководослідницької діяльності та відповідної морально-етичної поведінки як членів наукового співтовариства; за поведінковим критерієм, — здатність до правовиконання як такої міри дотримання ними деонтологічних норм під час здійснення науководослідницької діяльності, яка передбачає бачення компонентів морально-етичної взаємодії суб'єктів наукового співтовариства як складових певної деонтологічної ситуації; досить гнучке володіння стандартними способами деонтологічного врегулювання конфліктів між суб'єктами наукової спільноти; критичний аналіз наслідків вирішення морально-етичних проблем; за орієнтаційним критерієм, — позитивне ставлення до нормативної поведінки у сфері наукового співтовариства за рахунок зацікавленості проблемною професійною деонтологією у науці, вираженим прийняттям нормативно-законодавчої бази науки як керівництва до дії, вияву у більшості випадків прагнення до професійного й морально-етичного самовдосконалення у статусі суб'єкта наукового дослідження.

Для аспірантів з низьким рівнем деонтологічної культури характерними є: за змістовим критерієм, — наявність безсистемної сукупності деонтологічних знань-репродукцій щодо нормативного забезпечення науково-дослідницької діяльності та належної морально-етичної поведінки аспіранта як члена наукового співтовариства; за поведінковим критерієм, — здатність до правослухняності як такої міри дотримання деонтологічних норм під час здійснення науково-дослідницької діяльності, яка ґрунтується на слабкому баченні провідних компонентів морально-етичної взаємодії суб'єктів наукового співтовариства як складових певної деонтологічної ситуації; не впевненому володінні окремими стандартними способами деонтологічного врегулювання конфліктів між суб'єктами наукової спільноти; формальному аналізу наслідків вирішення морально-етичних проблем; за орієнтаційним критерієм, — індіферентне ставлення до нормативної поведінки у сфері наукового співтовариства на підставі ситуативного вияву цікавості до проблеми професійної деонтології в науці, слабо вираженому прийнятті нормативно-законодавчої бази науки як керівництва до дії, рідкому вияві прагнення до професійного й морально-етичного самовдосконалення у статусі суб'єкта наукового дослідження.

Висновки. Проведення педагогічного експерименту підтвердило гіпотезу дослідження, що педагогічними умовами, необхідними для організації деонтологічної підготовки майбутніх наукових кадрів вищої кваліфікації в аспірантурі, націленої на формування в них деонтологічної культури, є: насичення змісту дисциплін освітньо-професійної програми навчання аспірантів актуальними питаннями деонтології, філософії та етики, соціології та психології науки; тренінг професійних дій аспірантів щодо вироблення оптимальних форм і способів морально-етичної взаємодії з провідними суб'єктами наукового та науково-педагогічного співтовариства; стимулювання інтересу та мотивації аспірантів щодо вдосконалення власної нормативної поведінки в сфері наукових та освітніх послуг вищого навчального закладу.

За результатами експерименту доведено, що реалізація запропонованої сукупності педагогічних умов забезпечує формування деонтологічної культури аспірантів експериментальної групи (ЕГ) переважно на високому (26.8%) і середньому (50.4%) рівнях, хоча у 22,8 % з них остання виявилася на низькому рівні. У всіх без винятку аспірантів експериментальної групи компонентна структура деонтологічної культури була сформована у вигляді цілісного новоутворення їхньої особистості в якості наукових кадрів. Аспіранти контрольної групи (КГ) виявили здебільшого низький (36.8%) і середній (30.4%) рівні деонтологічної культури. Лише у 4% з них остання виявилася на високому рівні. Крім того, не у всіх з них (29%) компонентна структура деонтологічної культури була сформована у вигляді цілісного новоутворення їхньої особистості в якості майбутніх наукових кадрів вищої кваліфікації.

Проведене дослідження не вичерпує всієї повноти зазначеної проблеми. Подальшої розробки потребують аспекти формування деонтологічної свідомості аспірантів як майбутніх наукових та науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації, розробки нових технологій їхнього навчання, спрямованих на формування професійно важливих якостей моральної особистості.

Література:

1. Васильєва М. П. Теорія педагогічної деонтології: монографія / Марія Петрівна Васильєва. — Х.: Нове слово, 2003. — 216 с.

2. Переймибіда Л.В. Проблема виховання деонтологічної культури у майбутніх медиків // Професійна та моральна культура в педагогічній системі: Зб. наук. праць / За заг. ред. Г. Є. Гребенюка - Харків: Стиль-Іздат, 2003. - С. 10-114.

ПСИХОЛОПІСНІ ОСНОВИ САМОУДОСКОНАЛЕННЯ ВІЙСЬКОВИХ ПЕДАГОГІВ

УДК: 355.343.4.

Хижняк О.А.

Стаття присвячена проблемам самоудосконалення військових педагогів. Надається характеристика процесів самоудосконалення військових педагогів. Показана специфіка особистісного становлення педагога у військовому інституті.

Ключові слова: самоосвіта, самовиховання, особистісне становлення, майбутній офіцер, педагог наставник.